

КОМЕНТАР ДО “СЛОВНИКА НАРОДНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ ВОЛИНІ”

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань дослідження структурно-семантичних особливостей народних географічних термінів Волині, зокрема про укладання “Словника народних географічних термінів Волині”.

Ключові слова: термін, номен, номенклатура, лексема, структурно-семантичні особливості.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до народної географічної термінології як специфічної групи лексики зумовлений насамперед здатністю “консервувати” в собі цілісну лінгвістично-географічну історію відповідного терену. Населення кожного регіону проходило стадію свого формування й становлення в конкретних природно-географічних умовах, що обов’язково знаходило своє відбиття в його словникові. Тобто ця група лексем відображає “вікові спостереження народу над природою, яка його оточує” [1, 29]. Актуальність вивчення народної географічної термінології визначається не лише для мовознавчих студій, а й для природничих, історичних, суспільно-етнічних тощо. Лінгвістичний аспект такого типу досліджень в усій його багатоплановості орієнтований на вивчення загальнонаціональної термінологічної системи, яка не можлива без регіональних студій географічної номенклатури. Не зважаючи на помітне посилення вивчення цієї групи лексики як слов’янськими, так і українськими мовознавцями, сьогодні можна констатувати, що описи народної географічної термінології ще не охоплюють всього загальноукраїнського простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На рівні слов’янських мов означені лексеми досліджено в чеській і словацькій мовах (Р.М. Малько), польській (П. Нітше, Я. Сташевський), сербській і хорватській (Ю. Шютц), болгарській і македонській (Е.А. Григорян), білоруській (І.Я. Яшкін), російській (Е.М. Мурзаєв і В. Г. Мурзаєва). Семантичні особливості народної географічної термінології різних слов’янських теренів описано в монографії М.І. Толстого “Слов’янська географічна термінологія: семасіологічні етюди”.

Вивченню української географічної номенклатури сприяли праці І.Г. Верхратського, Я.Ф. Головацького, М.Ф. Сумцова, П.П. Чучки, М. Юрковського та ін. Цінні матеріали для дослідження цієї гру-

пи лексики подано в роботах Й.О. Дзензелівського, І.М. Железняк, О.П. Карпенко, Ю.О. Карпенка, А.П. Корепанової, Т.О. Марусенко, Л.Т. Масенко, М.В. Никончука, Я. Розвадовського, В.П. Шульгача та ін.

Апелятивну лексику на позначення географічних об'єктів представлено в регіональних словниках: "Географічні назви Гуцульщини" С. Грабця, "Географічні назви Бойківщини" Я. Рудницького, "Народна географічна термінологія Чернігівсько-Сумського Полісся" Є.О. Черепанової, "Словник народних географічних термінів Кіровоградщини" Т.В. Громко, Т.І. Поляруш, В.В. Лучика.

Значним внеском у вивчення народної географічної термінології стали новітні дисертаційні дослідження І. М. Потапчук "Народна географічна термінологія в західноподільських говірках" та С.В. Шийки "Народна географічна термінологія Ровенщини".

«Словник народних географічних термінів Волині» – це друге, доповнене видання, яке репрезентує географічну термінологію, уживану на території Волинської області. Матеріал зафіксовано здебільшого способом опитування місцевих жителів. Також використано записи студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки й матеріали спеціальних словників Г.Л. Аркушина, Й.О. Дзензелівського, М.М. Корзонюка, Т.О. Марусенко, В.П. Шульгача.

Постановка завдання. Метою нашої розвідки є укладання «Словника народних географічних термінів Волині» .

Виклад основного матеріалу. Народні назви на позначення географічних об'єктів Волині становлять невід'ємну частину української загальнонародної лексики. Більшість апелятивів досліджуваного регіону має паралелі на українських діалектних територіях, а також інших слов'янських теренах. Нами засвідчено такі групи:

1) 16 % лексем, що не виявляють діалектної специфіки, тобто в українській мові належать до загальнозживаних;

2) 27 % усієї кількості апелятивів мають паралельні форми в інших діалектах, що посприяє активною міждіалектною взаємодією в давні часи;

3) 29 % номенів характеризуються ширшими порівняно з літературною мовою та іншими говорами семантичними можливостями;

4) 28 % зафіксованих лексем спільнослов'янського походження.

Проведений аналіз фактичного матеріалу свідчить про наявність у досліджуваному регіоні термінів (27 %), що не мають паралелей в інших місцевостях. Такі терміни розглядають як регіоналізми: *береста*,

білина, вивеско, візіра, всадьба, гоня, голодня, греца, дребеза, додаток, заміжок, застояне, згрубероване, здовжане, здялка, злисок, зчищене, їз, їзки, казна, кульча, куповатень, куповатець, куцій, лопатка, ляшок, мохнатка, мошаниць, неудобство, ниудобщина, оброблюне, огоня, оденок, озяб, озябина, озялка, осмаляне, пастунь, попасок, пошесть, правчуковий ліс, придаток, прозор, рогатина, роззеблине, сестринець, силниця, смоч, смоча, сплав, стежа, стовклицко, щовклицько, типенне, трапези, трипица, трясуха, фашиник, чумак, худовик. Усі ці терміни переважно слов'янського походження.

Запозичені терміни можна розділити на слов'янські (*дзялка, закрант, закрент, здялка, кемпа, кємпа, колєйка, лонка, скрант, скрент*) та неслов'янські (*баюра, бухта, кар'єр, курган, лан, лінія, терикон форт, фоса*). Таке незначне число неслов'янських географічних термінів свідчить про ймовірну мовну й етнічну стабільність слов'янського населення в досліджуваному регіоні.

У плані семантики дослідженої лексичної групи зазначимо їхню здебільшого прозору внутрішню форму, пов'язану зі значенням твірних основ – іменників, прикметників і дієслів: *площина, бистрець, насип, стік, вихід, додаток, впадина*.

Апелятивна лексика Волині на позначення географічних об'єктів відзначається великим семантичним наповненням багатьох термінів, наприклад, *гора* 'гора', 'підвищення', 'вершинагори', 'підвищення на дорозі', 'ліс'; *лука* 'дугоподібний вигин русла або берега річки, моря', 'рівна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю', 'затока, відгалуження річки'; *плав* 'потік', 'плаваючий острів', 'трясовина', 'острівець на болоті', 'повінь'. Така диференціація значень у багатьох лексем зумовлена, очевидно, еволюцією їхніх вихідних семем під впливом місцевих говорів, екстралінгвістичними факторами – специфікою географічного ландшафту, типом мислення населення тощо. Однак указана диференціація значень не довільна, а закономірна, тобто така, що опирається стрижневою семою на попереднє значення (наприклад, 'низовина в долині річки'; 'долина річки'). Відповідно до цього простежуються певні семантичні ряди і напрями семантичних модифікацій.

Серед семантичних перетворень найбільшу групу становлять терміни, пов'язані з анатомічною термінологією: *шийка, язик, коліно, лоб, лопатка, чубок*.

За своєю морфологічною структурою аналізовані терміни неоднозначні. Тут спостерігаються непохідні утворення, а також різноманітні афіксальні деривати й композитні утворення.

Найпоширенішим структурним типом серед розглядуваних номенів є афіксальні утворення, переважна більшість із яких – суфіксальні похідні, як-от: *площина* < *площа* + суф. *-ина*, *горище* < *гора* + *-ище*, *острівець* < *острів* + суф. *-ець*, *торфовисько* < *торфовий* + суф. *-исько* тощо. З-поміж наведених суфіксів кожен, приєднуючись до тієї чи тієї основи, вказує на певне конкретне значення (наприклад, *-ище*, *-исько* – місце, *-ець* – деминутивність або субстантивація). Однак у багатьох випадках відбувається семантичне варіювання, наприклад, *ставище* – позначає не лише місце, де був *став*, а й вказує, що в зазначеному населеному пункті фіксується реалія ‘став’; *-ець* вказує не тільки на зменшеність деривата від базової основи, як у згаданому вище *острівець*, але й виконує чисто структурну функцію, наприклад, *кінець* ‘горб’. Більшість апелятивів утворено від слов’янських коренів або основ за допомогою тих або тих афіксів. Невелику групу утворень становлять похідні номени з суф. **-ьје*, який виступає як суфікс збірності, наприклад: *пониззя*, *роздолля*.

Афіксальний тип географічних термінів рельєфу та гідрорельєфу представлений нечисленними префіксальними й префіксально-суфіксальними утвореннями на зразок: *віднога* – *від-нога*, *пагорб* – *па-горб*, *поплавок* – *по-плав-ок*, *вижарки* – *ви-жар-ки*, *розвилка* – *роз-вил-ка* та ін.

Композити в розглядуваній номенклатурній групі нечисленні (*водопий*, *водосховище*, *пласкогір’я* та ін.). Можливо, це зумовлено тим, що “продуктивність цього давнього в слов’янських мовах типу обмежується здебільшого сферою книжної лексики” [2, 210].

Найменш поширеним структурним типом серед апелятивів є непохідні утворення від первинних коренів або основ, розширені подекуди різними формантами, наприклад: *брід*, *смуга*, *струга*, *кряж*, *груд*, *берва*, *болото*, *гать* тощо.

Таку незначну продуктивність, порівняно з афіксальними дериватами, визначає, на думку Т.О. Марусенко, особливість структури цих апелятивів: **сьтоса* < *сь-тоса* – **сьточити*. Непохідні основи мають досить широку семантику (багатозначні), а можливість варіювання семантики в афіксальних утвореннях набагато менша [2, 198].

Невелику кількість становлять непохідні (з сучасного погляду) терміни: *багно*, *бір* (*бир*), *брід*, *берег*, *болото*, *вал*, *верх*, *вир*, *гай*, *груд*, *груда*, *гора*, *горб*, *яма* (*єма*), *коса*, *купа*, *кут*, *лан*, *дуг*, *лука*, *мох*, *мул*, *нива*, *низ*, *озеро*, *острів*, *плесо*, *плес*, *поле*, *руда* та ін.

Словник побудовано за алфавітним принципом у такому порядку:

1) реєстрове слово (здебільшого іменник) або словосполучення у формі називного відмінка з позначенням наголосу;

2) пояснення значення слова (якщо слово має кілька значень, то кожне з них подано під окремим порядковим номером);

3) вказівка на локаліацію географічного терміна (назву села вказано повністю, а району – скорочено). Показчик населених пунктів розміщений за районами в алфавітному порядку.

Приклад словникової статті: ВИЖАР ч. 1. ‘випалене місце в лісі’ (Гектари, Шлапань Лбш.; Заболоття Ст.); 2. ‘випалене місце на болоті’ (Воєгоща К.-К.); 3. ‘маленьке болото’ (Раків Ліс К.-К.); 4. ‘низина, поросла травою’ (Голоби Кв.).

Акцентні варіанти, в яких наявні семантичні відмінності, подано в одній словниковій статті з відповідним значенням для кожного варіанта, напр.: БАРИГ ч. 1. ‘берег біля річки’ (Дорогиничі Лкч.); 2. ‘луг, де випасають корів’ (Бубнів В.-В.); 3. ‘заболочена низина’ (Грушів Ів.).

Якщо ж таких відмінностей не виявлено, то значення географічного терміна подано для обох варіантів, напр.: БЕРЕЗИНА ж. ‘березовий ліс’ (Березовичі, Зоря, П’ятидні, Суходоли, Устилуг В.-В.; Гектари, Пірванче Грх.; Гряди Ів.; Піщане, Раків Ліс К.-К.; Човниця Крц.; Старий Чорторійськ Мн.; Мильськ Рж.; Шельвів Лкч.; Хорохорин Лцк.; Бучин Лбш.; Олеськ, Радехів, Штунь Лбм.; Буцинь, Любохини, Мизове, Шкроби Ст.; Дольськ, Крать, Овлочин, Турійськ Тр.; Кропивники, Шацьк Шцк.). БЕРЕЗИНА́ (Лобачівка, Рачин, Мерва Грх.; Підріжжя Кв.; Воєгоща, Раків Ліс К.-К.; Бихів, Велика Глуша, Шлапань Лбш.).

Матеріали, вміщені в «Словнику народних географічних термінів Волині», будуть цінними для мовознавців, географів, фахівців у сфері ономастики та всіх шанувальників рідного слова.

1. Марусенко Т. О. Назви рівнин в українській мові / Т.О. Марусенко // Дослідження з мовознавства. – К.: Наук. думка, 1962. – С. 2948.

2. Марусенко Т. А. Из наблюдений над украинскими названиями рельефов / Т.А. Марусенко // Studia Slavica Hung. – Budapest, 1972. – Т. XVIII (34). – С.197234.

The article continues the cycle of the author's publications about structural and semantic features of the ethnic geographical terms in Volyn, and publication "Dictionary of ethnic geographical terms of Volyn".

Key words and phrases: term, nomen, nomenclatura, lexeme, structural and semantic features.